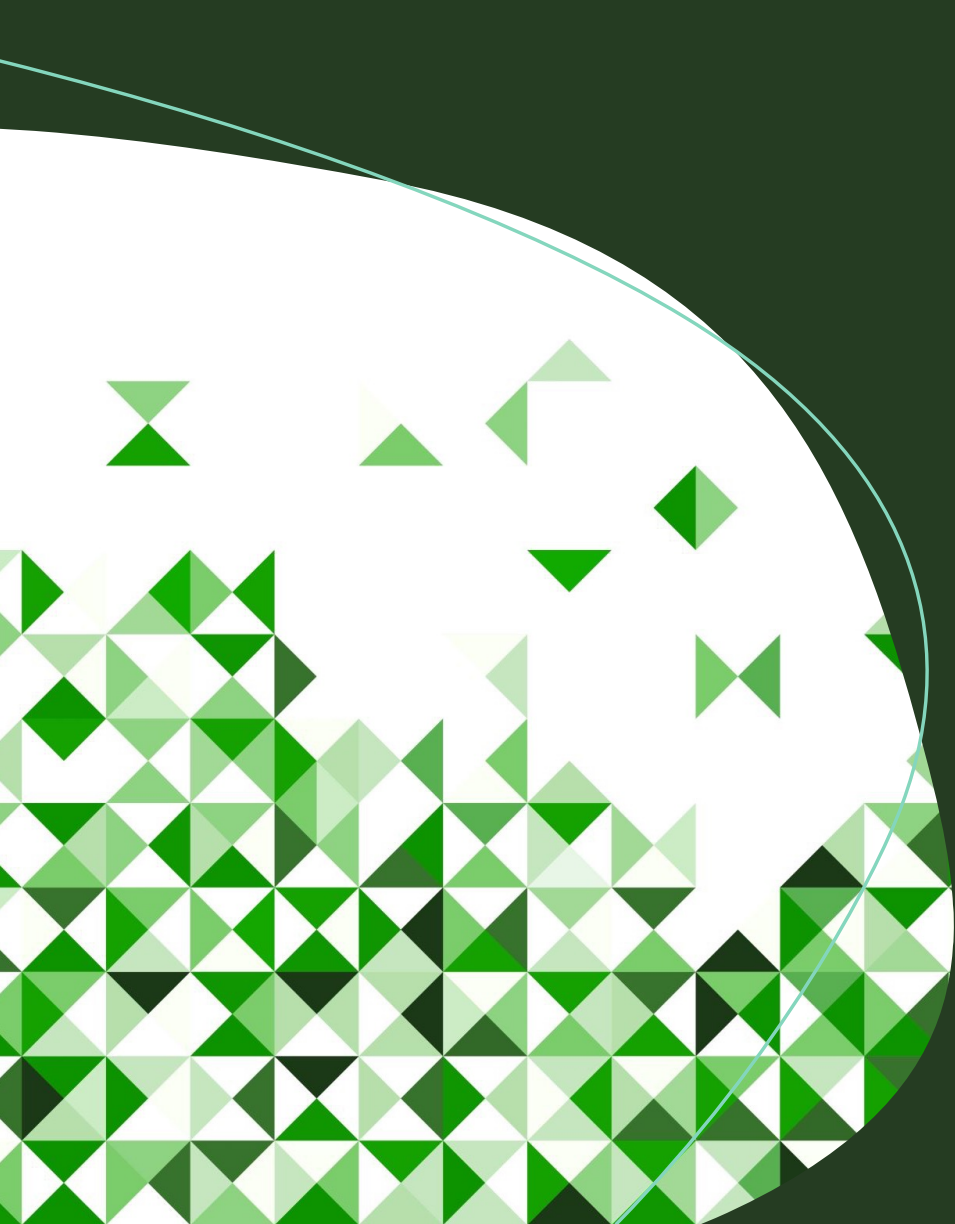

Zvratnosť a valencia *v Slovníku súčasného slovenského jazyka*

Martina Ivanová
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
*15. celoslovenské stretnutie
jazykovedcov
20. – 21. 6. 2022 Bratislava*

Vybrané problémy spracovania zvratnosti

Zvratnosť vo výkladovom slovníku

- polyfunkčnosť komponentu *sa, si* (morfematický status, reflexívno-recipročná polysémia)
- participácia na tvorení lexikálnych aj gramatických tvarov
- inherentné reflexíva (A1), vlastné reflexíva (A2), vlastné reciprocíva (A3), antikauzatíva (A4)... = **lexikálne jednotky**
- reflexívne deagentívum (B1), pasívum (B2), dispozičná konštrukcia (B3) = **gramatické tvary**
- reflexívne (C1), recipročné konštrukcie (C2) = **syntaktické jednotky**
- pragmaticky podmienené al. variantné použitia RK (D) = **nereflexívne jednotky**

- **nejasná hranica medzi A2 a A3:** *vždy sme boli sami, to sme sa len čičíkali, že nie sme sami*= reflexívum alebo reciprocívum
- **nejasná hranica medzi B2 a A4:** *Sekundárne alkoholy sa oxidujú na ketóny*, 1. niekto ich oxiduje = sloveso *oxidovať*, 2. podliehajú oxidácii = antikauzatívne sloveso *oxidovať sa* (spontánny dej)
- **nejasná hranica medzi A3 a C2:** *ďakovať si* ako odvodené reciprocívum alebo ako recipročná konštrukcia
- **nejasná hranica medzi A2 a D:** *ďobkať si...* *Vtáčik si spokojne ďobkal dlhý klas skorocelu.*, ale *p. si do taktu*; *p. si pieseň*; *často si spieva* alebo *aspoň píska*

Nejasná hranica medzi A2 a A3

- spracovanie reflexív a reciprocív
- čičíkať tlmiť si (**navzájom al. sám v sebe**) niečo negatívne, napr. nespokojnosť, podozrenie, chlácholiť sa, utešovať sa
- polyinterpretačné: plurálové tvary
- *vždy sme boli sami, to sme sa len čičíkali, že nie sme sami; Doktorí väzni sa čičíkali nádejami, že Nemci už majú dosť krvi. [Š. Bednár]; Znovu som sa čičíkal a ubezpečoval, že gesto ani úsmev nepatrili mne. [P. Karvaš]*

Možné riešenia

- Existuje reflexívny, ale nie recipročný význam: ide o A2 alebo C2 (*čičíkal sa, že to gesto nepatrilo jemu = čičíkať sa X navzájom sa čičíkali = čičíkať*)
- Existuje recipročný, ale nie reflexívny význam: ide o A3 alebo C1 (*vášnivo sa bozkávali = bozkávať sa X bozkávala sa sama = bozkávať*)
- Neexistuje ani reflexívny, ani recipročný význam: ide o C1 alebo C2 (*Nemecké ženy! Akým právom sa hanobíte? = hanobiť*)
- Existuje reflexívny aj recipročný význam, ale v rámci dvoch lexií (*bojoval a hecoval sa X hecoval som sa s Leošom = hecovať sa*)

Nejasná hranica medzi A4 a B2

- *budova nemocnice sa otvára o pol siedmej ráno X skriňa sa ustavične otvárala (povaha subjektového aktanta)*
- *podporné faktory (výber dokladov do exemplifikačnej zóny):*
- **B2:** *Alumínium (hliník) sa elektrolyticky oxiduje, aby sa na ňom vytvorila 5-25 μm hrubá vrstva.*
- **A4:** *vstupné dvere sa otvárajú na fotobunku; pri stanovenej hodnote tlaku sa ventil otvára*

Nejasné hranica A2 : C1, A3 : C2

- derivačný element tvoriaci súčasť odvodenej jednotky (= lexikálne reflexíva A2, reciprocíva A3)
- pronominálny element tvoriaci súčasť konštrukcie (= syntaktické reflexíva C1, reciprocíva C2)

Reciprocita

- reciprocita: silne recipročné verzus slabo recipročné verbá (deje typicky predpokladajúce dvoch participantov vykonávajúcich dej jeden na druhom)
- silné recipročné verbá: reciprocitu typicky implikujú: *párovať sa, objať sa/objímať sa*
- ?? *obhadzovať sa, obháňať sa, obchádzať sa, obchytávať sa, oblievať sa, obstreľovať sa*

Syntaktický test

- fungovanie v tzv. diskontinuitnej konštrukcii: $X + \text{verbum}_{\text{sg}} + s Y_{\text{instr}}$
- *našiel si kamarátov, **s ktorými sa obhadzoval** loptou v mori, **obchytával sa s ňou** na zadnom sedadle auta, **oblievala som sa so sestrou** studenou vodou na dvore*

= lexikálne recipciva

- **Sused sa obabral so susedom., ale Obabrali sa navzájom., *Politik sa obalamutil s protikandidátom., ale Liberálne denominácie spolčujú s nekresťanskými náboženstvami v nádeji, že sa navzájom obalamutia.*

= syntaktické recipciva

Lexikografické spracovanie reciprocív

- **lexikálne reciprocíva**: samostatné heslá
- valencia: (s kým; 0)
- **doklať sa, *dopichať sa, *dobiť sa, *drgnúť sa, *džugnúť sa, *hrdúsiť sa, *chápať sa, *kántriť sa, *klať sa, *kynožiť sa, *mučiť sa*
- **syntaktické reciprocíva**: v dokladovej zóne nereflexívneho verba
- *Keď bývajú dve rodiny spolu, starí rodičia a mladí, a rozumejú si, veľmi sa navzájom obohacujú.* = heslo **obohacovať**

Vlastné reflexíva

- sémantická reflexivita: agens a paciens = koreferencia
- paciens = interný argument, zrušený v intenčnom poli verba, nie v lexikálnom význame (Veselý 2018)
- typ tzv. zabudovaného aktantu (podobne ako *opečiatkovať*), porov. Grepl – Karlík (1998)
- *obhájiť sa* (v súdnom pojednávaní) zastať **sám seba** v súdnom pojednávaní bez pomoci obhajcu s cieľom dokázať svoju nevinu

Typy vlastných reflexív

- sémantická charakteristika: introvertné verzus extrovertné slovesá (deje typicky orientované na seba samého verzus iného, tranzitívne)
- ktoré slovesá možno chápať ako introvertné a ktoré ako extrovertné? (verbá starostlivosti o vlastné telo, Jarošová, 2013, 2017)
- ?? *hanobiť **sa**, ničiť **sa**, obhajovať **sa**, obrániť **sa***

Frekvenčný test

- **form-frequency correspondence hypothesis** (Haspelmath 2020): „... ak sa dve štruktúry, ktoré sa líšia minimálne, realizujú s rôznou frekvenčnou distribúciou, menej frekventovaná štruktúra je kódovaná dlhšími formami, zatiaľ čo frekventovanejšia štruktúra je kódovaná kratšími formami, hovoríme o tzv. asymetrickom kódovaní.“
- **introvertné slovesá** sa častejšie používajú reflexívne, preto sa u nich reflexivita kóduje kratšou formou (*sa*)
- **extrovertné slovesá** sa používajú ako reflexívne menej často, preto sa u nich reflexivita kóduje dlhšou formou (*sám seba*)

Introvertno-extrovertné kontinuum

extrovertnosť

introvertnosť

hanobiť (16 % 84 %)

hanobiť sám seba

hanobiť sa = zriedkavé

odskúšať sa, odmeniť sa

= odskúšať, odmeniť

klamať (48 % : 52 %)

klamať sa, klamať sám seba

odškodniť sa

Nejasná hranica medzi A2 a D

- pragmaticky podmienená reflexivita: komponent *si*
- **A2: *d'obkať si*** *Vtáčik si spokojne d'obkal dlhý klas skorocelu.*
- ***d'obkať*** *Predstavte si jedinkého vrabčeka, ktorý si bezstarostne poskakuje a d'obká do tohto vrchu.*
- **D *pískať*** *p. si do taktu; p. si pieseň; často si spieva alebo aspoň píska*
- séma uspokojenia: komunikačné, resp. behaviorálne, realizačné verbá (sociálne aktivity, aktivity tvorenia): *mrmlať si, nôtiť si, pískať si, spievať si; čítať si, kresliť si, písať si, čmárať si*

Nejasná hranica medzi A2 a D

- reflexívne varianty:
 - a) komponent *si* nevnáša do výpovede pragmatickú hodnotu „uspokojenie z deja“: *opantať, opantať si, odvyknúť, odvyknúť si, overiť, overiť si*, napr. *Rád by som (si) ešte niečo overil. (Situáciu som si pre Vás overil.)*
 - b) negatívny zásah: doplatiť na niečo, utržiť; byť nepriaznivo zasiahnutý, poškodený: *pošmykol sa a odnieslo (si) to koleno*
 - c) behaviorálne, psychofyzické verbá: *odplúť, odplúť si, odkýchnuť, odkýchnuť si*,
 - d) delimitatíva: *pobaľkať, pobaľkať si, pobehať, pobehať si, pobesedovať, pobesedovať si* (séma uspokojenia aj pri nereflexíve: *spokojne sme pobaľkali a čumeli do prázdna*)

Vybrané problémy spracovania valencie

Princípy spracovania valencie

1. zmena valenčných parametrov môže signalizovať aj iný význam (vidové pendanty: identické valenčné parametre)
2. zachytávame aj valenčné varianty pri tom istom význame (delimitácia polysémantu vo valenčnom a výkladovom slovníku)
3. nie striktne „valenčný“ prístup, aj doplnenia, ktoré sa vo valenčnej teórii označujú ako typické, ak sú frekventované v úze
4. valenčné doplnenia, ktoré nie sú doložené v úze, zachytávame obmedzene, resp. nezachytávame

Pravidlo 1

- cirkumvertné slovesá (o-, ob-)
 - *obviazať zranený členok vreckovkou*
 - *obviazať vreckovku okolo zraneného členka*
1. (čo (čím)) ošetriť, ovinúť telo al. časť tela obvazom al. iným ovínadlom (v rámci liečby choroby, poranenia a pod.)
 2. (čo (okolo čoho)) ovinúť obvaz al. iné ovínadlo okolo tela al. časti tela (v rámci liečby choroby, poranenia a pod.)

Pravidlo 2

- devertné slovesá: odčleniť istú časť (PARS) z celku (TOTUM) činnosťou
- *odfakliť: mama im poriadne odfaklila z torty, odfaklil veľký plát slaniny, odfaklil si svoj kus z kosti*
- TOTUM: pomenovanie celku, PART: implikované
- PARS: pomenovanie celku, TOTUM: syntakticky fakultatívne
- (čo (z čoho); z čoho)
- *odhryznúť, odkrojiť, odrezať, odbrúsiť*

Pravidlo 3

- devertné slovesá pohybu
- *odcestovať* (kam; čím; odkiaľ; ø), *odísť* (odkáľ; kam; ø)
- valenčný charakter: adverbiále východiskového smerovania deja (sémantický test: *Odkiaľ odcestoval? * Neviem.*)
- komunikačná valencia: častejšie sa vyjadruje „kam“

Pravidlo 4

- konverzné významy pri polysémante *odcediť*
 1. (čo) *odcediť ryžu, zemiaky, huby* = (čo (od čoho))
 2. (čo) *odcediť odvar, šťavu, výluh* = (čo (z čoho))

ALE: reflektovať rozdiel vo významovej parafráze

1. cedením, liatím zbaviť **pevné časti** (nepotrebné) tekutiny, precediť, zachytiť pevné časti na cedidle, sitku a pod.
2. cedením, preliatím cez cedidlo, sitko a pod. zbaviť **tekutinu** (nežiaducich) drobných čiastočiek; syn. ocediť, precediť, scediť

The background is a solid dark green color. On the left side, there is a light blue semi-circular shape. At the bottom right, there are two overlapping rounded shapes: a light green one in front of a yellowish-green one.

Ďakujem za pozornosť!